

R.W. Seton-Watson și al doilea arbitraj de la Viena (30 august 1940)

Radu RACOVITAN

Keywords: *R.W. Seton-Watson, The Second Arbitration in Vienna, Transylvania, Royal Institute of International Affairs, Foreign Research and Press Service, Political Intelligence Department.*

Abstract

R. W. Seton-Watson and the Second Arbitration in Vienna (August, 30th 1940)

The British historian R. W. Seton-Watson (1879-1951) blamed the Second Arbitration in Vienna in the 30th of August 1940 and revealed to the public opinion of England the goals Hitler aimed at by the partition of Transylvania. He said shortly after the Second Vienna Arbitration that the only certainty he had it was the fact that it was too ridiculous to be permanent.

Romania's participation in the war against The United Nations couldn't stop Seton-Watson to treat Transylvania's problem with the same sense of impartiality and with the same courage, by his firm study, „Transylvania – a Key Problem“, Oxford, 1943, again rejecting with vehemence the Decisions of Vienna Arbitration in 1940 and sustaining Romania's rights over Transylvania.

Although his previsions made in his study about Transylvania in 1943 were partly fulfilled, the Paris Peace Conference cancelling the Second Vienna Arbitration, the British historian's hopes in a democratic organization of the post-war world never materialized.

Pentru sprijinul acordat cauzei naționale a popoarelor europene mici aflate sub stăpânire străină până în 1918, istoricul și publicistul britanic Robert William Seton-Watson (1879-1951) s-a bucurat de un enorm prestigiu și de nenumărate dovezi de prețuire din partea a o serie de conducători politici ai cehilor, slovacilor, sârbilor, croaților și românilor. Odată cu sfârșitul primului război mondial și încheierea lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920), s-a încheiat și perioada în care Seton-Watson a avut cea mai activă influență în afacerile de stat din Marea Britanie; totuși, în următorii treizeci și unu de ani din viața lui a fost în continuare foarte activ.

După război, el s-a dedicat în principal activităților academice. În 1922, s-a înființat, în cadrul Universității din Londra, Catedra universitară Masaryk de Istorie Central-Europeană, finanțată printr-un grant de către guvernul cehoslovac; Seton a fost primul titular al acesteia. Termenii contractului includeau o clauză prin care se specifica posibilitatea profesorului de a întreprinde călătorii în Europa Centrală. Catedra a fost atașată Școlii de Studii Slavonice (School of Slavonic Studies),

desprinsă în 1920 din cadrul King's College. Împreună cu Bernard Pares, primul director al școlii și profesor de rusă, Seton a înființat „Slavonic Review”; primul număr a apărut în 1922. Separat de activitatea academică, istoricul englez a continuat să publice în presă și reviste periodice. Seton a avut, de asemenea, o contribuție semnificativă în înființarea Institutului de Cercetare Istorică la Universitatea londoneză și a fost membru activ al Societății Istorice Regale și al Institutului Regal pentru Afaceri Internaționale (înființat în 1920). A fost ales membru al Academiei Britanice în 1929¹.

Seton-Watson a urmărit îndeaproape dezvoltarea României între cele două războaie, atât prin vizitele întreprinse până spre 1930 și prin discuțiile avute cu aceste ocazii cu personalități reprezentative de la București și din Transilvania, cât și prin corespondența pe care a continuat-o cu vechii săi prieteni români. El a și făcut aprecieri, între altele în lucrarea sa *The Situation in Roumania*, 1927. În primii ani după unirea din 1918 el a devenit un critic energic al stilului și metodelor de guvernare ale Partidului Liberal și nu a agreat tendințele autocrate ale lui Ionel Brătianu, deși i-a apreciat reformele. Nutrea, de altfel, simpatii față de național-țărăniști, în rândul cărora avea mai mulți prieteni vechi și buni. Dar și anii de guvernare ai lui Iuliu Maniu au fost dezamăgitori pentru el, deși a simțit că e nedrept să atribuie totul greșelilor guvernului, când țara intrase în hora recesiunii economice mondiale. A mai fost supărat pe evoluția politică a lui Alexandru Vaida-Voevod, îndeosebi a lui O. Goga. Pe de altă parte, două aspecte ale vieții românești l-au satisfăcut. A apreciat cimentarea unității naționale, faptul că românii din diferite provincii, cu experiență istorică și culturală în bună măsură diferită, s-au contopit într-o singură națiune absolut viabilă. Erau cauze de fricțiune la început, dar acestea au fost depășite. În studiile lui despre istoria românilor a fost întotdeauna impresionat de capacitatea extraordinară a poporului român, în întregul său, de a supraviețui lungilor perioade de cucerire și de separație și a fost fericit că trăise să vadă triumful și consolidarea unității. Al doilea aspect care l-a încântat a fost conducerea generală a politicii externe românești, valoroasă în special când N. Titulescu a avut o influență predominantă, dar chiar și în perioada regimului autoritar al lui Carol al II-lea (ale cărui politici interne îi erau nesuferite). A fost bucuros să vadă că România a rămas loială vechilor ei prieteni și aliați, atâta timp cât a fost posibil.

În perioada interbelică, rămânând același constant și valoros prieten al românilor, istoricul și publicistul britanic R.W. Seton-Watson a acționat ca un adversar hotărât și activ, printr-o paletă largă de manifestări – lucrări științifice, publicistică, conferințe, emisiuni radio, rapoarte adresate cercurilor politice engleze – împotriva revizionismului și revanșismului promovate de statele totalitare și fasciste. Democratul englez a militat neîntreput, cu vigoare și cu autoritate împotriva gravului pericol ce amenința tot mai pronunțat și nuanțat pacea și stabilitatea Europei și a lumii.

Din nefericire, toate acțiunile desfășurate de către România pe plan extern în perioada interbelică (ce au urmărit organizarea unui sistem de securitate, încheierea de alianțe cu state interesate în apărarea păcii de la Versailles, stabilirea unor relații normale cu foștii inamici din timpul războiului, promovarea la Societatea Națiunilor

¹ Seton-Watson, H. și Chr., 1981, p. 418; Rychlik, Marzik, Bielik 1995, p. 31.

și în cadrul conferințelor internaționale a unei politici active, ce a vizat rezolvarea pe cale pașnică a tuturor diferendelor și crizelor ivite), precum și cele pe plan intern (prin care s-a încercat întărirea capacității de apărare), ca și întreaga activitate antirevizionistă desfășurată, indiferent de formele de manifestare, au fost anulate prin ascensiunea statelor totalitare și revizioniste și prin politica conciliatoristă față de acestea, promovată de democrațiile occidentale. La 30 august 1940, urmând pierderii Basarabiei, nordului Bucovinei și a ținutului Herței către U.R.S.S. și a Cadrilaterului către Bulgaria, România era obligată de Germania și Italia să cedeze Ungariei, prin Al Doilea Arbitraj de la Viena, nord-estul Transilvaniei¹.

Guvernul britanic a refuzat să recunoască aranjamentul de la Viena. Presa și opinia publică internațională s-a cutremurat la auzul știrii privind hotărârile de la Viena. Ziarele și radiourile engleze au abordat mai multe zile chestiunea². Astfel, la 31 august 1940, Seton-Watson, în acel moment membru al Serviciului de Cercetare Externă și Presă din cadrul Foreign Office-ului³, vorbea la postul de radio din Londra, într-o emisiune în limba română, afirmând că ziua de 30 august putea fi considerată drept o „zi a patimilor pentru neamul românesc, una din zilele cele mai negre prin care a trecut țara“. „România suferă azi o gravă și nedreaptă ciuintire.“ Apreciind că Transilvania constituia „vatra românismului“, autorul considera că „Germania și Italia vor să plătească, cu bani și teritoriu românesc, o poliță de recunoștință pentru atitudinea politică trecută, prezentă și viitoare a Ungariei“⁴.

La începutul lui septembrie 1940, Mr. Hall de la Ministerul Informațiilor purta tratative cu Seton-Watson și V.V. Tilea, despre o nouă emisiune la BBC despre România. S-a pus problema dacă n-ar trebui să fie informat Arnold Toynbee, șeful Serviciului de Cercetare Externă și Presă, înainte ca istoricul să-și pregătească emisiunea, și dacă să susțină aceste emisiuni în numele său sau nu, în condițiile în care numele lui Seton era considerat drept „unul exploziv în Europa sud-estică“. Dacă o asemenea emisie era aprobată, se putea ca guvernul român să obiecteze (datorită

¹ Pentru amănunte, vezi Gilbert, Gott 1966; Simion 1996; Grad 1998.

² Quinlan 1995, p. 62.

³ Încă din 1938 s-a hotărât ca, în perspectiva războiului, o parte a Institutului Regal al Afacerilor Internaționale (Royal Institute of International Affairs – Chatham House) să devină Serviciul de Cercetare Externă și Presă (Foreign Research and Press Service – FRPS), sub direcția lui Arnold Toynbee. Serviciul funcționa în cadrul Foreign Office-ului, mai exact, a Departamentului de Inteligență Politică (PID), aflat sub conducerea lui Rex Leeper, cu care Seton a fost coleg în Biroul de Inteligență (1917-1918). Istoricul englez era șeful secțiunii Europei sud-estice, care a început să funcționeze de la 9 septembrie 1939. Scopul FRPS era să elaboreze săptămânal rapoarte cuprinzătoare asupra presei străine din 65 de țări, să furnizeze memoranduri pe diverse probleme și să răspundă întrebărilor și cererilor specifice venite din partea Foreign Office-ului și a altor departamente. Printre colegii profesorului englez se numărau C.A. Macartney, specialist pentru Ungaria, David Mitrany (România) și R.G.D. Laffan (Iugoslavia). Seton era, de asemenea, în permanentă legătură cu Ministerul Informațiilor, recent creat și însărcinat cu propaganda de război. În calitatea sa, savantul a menținut strânse contacte cu exilații cehi (E. Beneš și M. Hodža, în special) și a fost mereu la curent cu problemele iugoslave și române (în problemele române, mai ales prin intermediul lui V. V. Tilea). Cf. Seton-Watson, H. și Chr. 1981, p. 428.

⁴ Ar. M.Ap.N., fond 5417, dosar f.n., 1940, poziția 973, f. 1106-1107.

prezenței lui Tilea¹) și să se răzbune prin cererea retragerii lui R. Hoare, ministrul britanic în București, sau prin blocarea accesului acestuia la informații importante. În cele din urmă. O. Sargent, subsecretar de stat adjunct la Foreign Office, și-a exprimat acordul ca atât Seton-Watson, cât și Tilea, să țină conferințe la postul de radio Londra, despre noua situație creată în România, în urma Arbitrajului de la Viena. Seton a înaintat textul conferinței pe care urma să o susțină, textul fiind acceptat, cu excepția unor remarci referitoare la dictatul de la München, considerate prea dure. De asemenea, se aprecia că textul „nu este deloc politicos față de unguri“. S-a aprobat ca profesorul să vorbească în numele său, textul conferinței urmând a fi tradus în limba română și să fie precedat de cuvintele: „următorul mesaj este de la vechiul dvs. Prieten, prof. Seton-Watson“, spuse de un român. Sargent se îndoia că guvernul român, din proprie inițiativă, va cere desființarea Legației britanice de la Londra, considerând că România era interesată să mențină relațiile oficiale cu Marea Britanie. S-ar putea – afirma Sargent – ca guvernul german să folosească aceste conferințe drept pretext pentru a cere guvernului român să rupă relațiile oficiale cu Anglia, însă acesta nu constituia un motiv serios pentru a nu permite, inclusiv lui Tilea, ținerea conferințelor².

La 3 septembrie 1940, la orele 21.30, Seton transmitea un mesaj românilor, pe calea undelor, exprimându-și, în calitate de membru onorific al Academiei Române³, de cetățean de onoare a orașului Cluj și de apropiat prieten al românilor, adâncă mâhnire față de Al doilea arbitraj de la Viena. Cu câteva luni în urmă, pe 10 mai, de ziua națională a României, istoricul englez își exprimase speranța că România își va menține independența; în aceeași zi, Hitler a atacat Olanda și Belgia, ceea ce a dus la prăbușirea Franței. Cine ar fi crezut – se întreba istoricul englez – că în câteva luni va urma o lovitură mortală dată independenței și unității României, și că națiunea pur și simplu va fi condamnată să accepte cedările, fără a cunoaște caracterul lor de dinainte. Seton arăta că, în pofida faptului că între cele două țări, Marea Britanie și România, comunicațiile erau întrerupte, întreaga opinie publică engleză a primit evenimentul de la Viena cu mânie și dezgust și privea așa numita „înțelegere“ ca încalcând nu numai dreptatea ci și orice limită de bun-simț. El asigura poporul român că opinia publică, autoritățile din Marea Britanie erau conștiente că Arbitrajul de la Viena reprezenta o parte a unui vast plan de subjugare a Europei și că nimeni nu-l va recunoaște, atâta timp cât Marea Britanie va fi o țară liberă. Prezentând, pe scurt,

¹ După abdicarea regelui Carol și venirea la conducerea țării a generalului Ion Antonescu și a Gărzii de Fier (6 septembrie 1940), Tilea, ministrul României la Londra, și majoritatea personalului Legației române din capitala britanică au rupt relațiile cu Bucureștiul.

² A.N.I.C., fond Microfilme Anglia, rola nr. 292, c. 550-555.

³ În 1926, în ședința din 26 mai, Academia Română l-a ales pe Seton membru onorar, omagiind astfel pe „unul din rarii străini de cultură“, care în zilele grele ale luptelor naționale purtate de românii de peste Carpați, a susținut drepturile lor. „Dl. Seton-Watson – se mai arăta în propunerea Academiei – a călătorit însuși de mai multe ori în ținuturile amenințate spre a se convinge *de visu* despre adevăr și dreptate și, sub pseudonimul de Scotus Viator, a dus o neobosită luptă prin presă: broșuri, reviste, ziare, pentru a lumina marea opinie publică anglo-saxonă de pe toate continentele despre dreptul la viață al neamului nostru...“. *Patria*, 31 mai 1923; *Universul*, 5 iunie 1923; *Academia Română. Anale*. t. XLIII. *Ședințele din 1922-1923.*, București, 1923, pp. 103-104; Bodea, *Seton-Watson 1988*, vol. II, pp. 950-951.

actele de agresiune ale nazismului în Europa, după cucerirea puterii în Germania, Seton insista asupra a trei factori:

- Axa angaja sistematic în fiecare țară, una după alta, arma dictatului sau a războiului fulger;
- aceste tactici erau destinate să ducă la constituirea unui mare Reich german pe continent, în cadrul căreia se urmărea impunerea conducerii „Supraomului“ nazist asupra celorlalte națiuni;
- ceea ce i s-a întâmplat României era asemănător cu ceea ce li s-a întâmplat Cehoslovaciei și Poloniei și ceea ce li se pregătea Iugoslaviei, Bulgariei, Greciei și Turciei.

Asemănarea era izbitoare în trei direcții: României i-a fost impus „arbitrajul“ de la Viena, ca și Cehoslovaciei cu doi ani înainte [Seton se referea la Pactul de la München din 30 septembrie 1938 – n.n.]. Nu a fost nicio negociere, termenii au fost dictați, iar celor care au semnat li s-a ordonat să nu comunice națiunii termenii Arbitrajului, până când decizia a devenit irevocabilă. Așa s-a procedat cu Cehoslovacia; armata sa era pregătită, așteptându-se la ce era mai rău, dar germanii au ocupat prima porțiune din zona sudetă, înainte ca populația sau armata cehă să realizeze ce se întâmpla. Noua frontieră din Transilvania, ca și cea din Moravia după München, era trasată în mod deliberat în așa fel încât să lase România fără apărare și să înlesnească accesul armatelor germane și ungare spre inima regatului. Seton arăta că, deși se susținea că noua linie a fost adoptată pe motive naționale și etnografice, acest fapt nu era deloc real, întrucât returna stăpânirii ungare 1 milion de români și, chiar din punctul de vedere ungar, nu a restaurat, ci a partiționat Transilvania¹. În timp ce germanii din Ungaria și cei rămași în România se bucurau de drepturi speciale, intenționându-se folosirea lor ca a cincea coloană, nu aceeași era situația pentru românii intrați sub stăpânire ungară. Scopul acestei împărțiri, pe lângă cel de ordin economic și strategic, era de a menține cele două state de partea Axei, Ungaria prin credința că va primi, treptat, întreaga Transilvanie, iar România prin alimentarea speranțelor că va recupera teritoriul pierdut. Referindu-se la renunțarea de către România la garanțiile anglo-franceze², istoricul englez afirma că prietenii britanici ai României nu o condamnau sever pentru modul brusc și nepolitic în care „garanțiile noastre ne-au fost aruncate în față“, intuind că acest gest a fost parte a înțelegerii impuse de cuceritorul arogant, căruia, în situația incertă creată de căderea Franței, nu i s-a putut rezista. Totuși, Seton își exprima uimirea și ironia față de acceptarea de către România a garanției germane, o garanție care nu avea nici o valoare dacă nu era pusă în practică și față de „aliatul drag și de încredere al lui Hitler, de la Moscova“. Concluzionând, Seton afirma că singura certitudine a dictatului de la Viena o

¹ Teritoriul cedat Ungariei prin Arbitrajul de la Viena avea o suprafață de 43.492 km. și o populație de 2.667.000 de locuitori, din care mai bine de jumătate (50,2%) erau români, 37,1% maghiari și secui iar restul era format din germani, evrei și secui.

² După pierderea în favoarea U.R.S.S.-ului a Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herței, complet izolată politic și militar, în condițiile în care Franța fusese învinsă, iar Marea Britanie se confrunta cu pericolul invaziei germane, la 1 iulie România, ajunsă la discreția Germaniei hitleriste, renunța la garanțiile anglo-franceze, acordate la 13 aprilie 1939 și care, din start, au fost ineficiente prin lipsa de garanții față de U.R.S.S., cerându-i-se lui Hitler trimiterea unei misiuni militare și garanții pentru frontierele țării.

constituia faptul că era prea ridicol pentru a fi permanent; se baza doar pe forța militară și, în momentul căderii lui Hitler, se va sfârâma în așchii. În final, Seton adresa un îndemn românilor să nu deznădăjduiască și să-și reamintească situația în care se afla România în decembrie 1916 și ce s-a întâmplat în decembrie 1918¹.

În octombrie 1940, simțindu-se inutil, întrucât FRPS nu primea nici o informație oficială și nimeni nu părea a avea nevoie de rapoartele întocmite de acest serviciu, Seton a trecut la Departamentul de Inteligență Politică (PID), unde a fost însărcinat cu redactarea rapoartelor săptămânale ale secțiunii Europei sud-estice, acoperind Ungaria, România, Iugoslavia, Grecia și Turcia. În primăvara lui 1942, Seton a simțit că serviciile sale nu mai erau apreciate și a început să se gândească la demisie, trei fiind cauzele nemulțumirii sale. Prima o constituia interdicția publicării lucrării *Masaryk in England* de către Foreign Office. În al doilea rând, a fost descurajat pe căi oficiale de a organiza un grup de discuții format de specialiști și reprezentanți din Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia, ce urmau să dezbată problemele de la acea dată și postbelice ale țăranilor din țările amintite, dezbateri destinate a plănui în avans măsuri menite a avea un efect de detensionare a situației grele în care se va afla populația la sfârșitul războiului. Foreign Office-ul a aprobat doar discutarea aspectelor economice și sociale ale problemelor, dar nu și a aspectelor politice. Mai ales, însă, proiectul lui Seton de a reînființa revista „The New Europe“ (ce adusese atâtea servicii micilor popoare în primul război mondial), ce urma a se intitula „The New World“, a fost respins de Foreign Office. În cele din urmă, considerând că era mai folositor efortului de război britanic și popoarelor din centrul și sud-estul Europei dacă se va întoarce la activitatea academică, în iulie 1942, Seton i-a înaintat demisia sa lui Reginald Hoare, fost ministru britanic în București, și care-l înlocuise la sfârșitul anului 1941 pe Leeper de la conducerea PID; acesta a acceptat-o, Seton nemailucrând la PID din septembrie 1942². El s-a întors la activitatea universitară³, fiind folosit, însă, în continuare, de către oficialitățile britanice pentru propaganda în țările din Europa Centrală și de Sud-Est, susținând, pe mai departe, emisiuni pentru România la BBC, împreună cu jurnalistul Wickham Steed, ce aveau scopul de a demonstra că România nu a fost pentru Germania decât un simplu pion, și întreaga situație dezastruoasă a României se datorează Reichului german⁴.

¹ A.N.I.C., fond Microfilme Anglia, rola nr. 292, c. 556-559.

² Seton-Watson, H. și CHR., 1981, p. 430.

³ Printre altele, R.W. Seton-Watson va fi președintele Asociației Studenților Români din Marea Britanie, înființată în 1941, care număra printre patronii săi: V.V. Tilea, arhiepiscopul de Canterbury, membri ai Parlamentului (A. Beverly Baxter, Leslie-Hore Belisha, Arthur Greenwood, W.W. Henderson, H. Nicolson etc.), reprezentanți ai Curții regale iugoslave, ai guvernului ceh din exil etc. Scopul acesteia era de a crea strânse legături cu studenții britanici și de a face cunoscute problemele educaționale din Europa Centrală, în vederea viitoarei reconstrucții. A.N.I.C., fond Microfilme Anglia, rola 404, c. 160.

⁴ De exemplu, în 4-11 februarie erau planificate conferințe în acest sens, Seton-Watson urmând a vorbi despre ultimatumul de la 6 februarie 1918, care avea să ducă la Pacea de la Buftea-București, comparând situația de atunci cu cea în care se afla România în acel moment, sau despre jafurile și dezordinile germane din România de la sfârșitul primului război mondial. A.N.I.C., fond Microfilme Anglia, rola 403, c. 417. Pentru amănunte privind propaganda realizată pe calea undelor de către autoritățile britanice în țările din centrul și sud-estul Europei în timpul celui de-al doilea război mondial, vezi Retegan, 1986, pp. 168-180.

Participarea României la război împotriva Națiunilor Unite nu l-a oprit pe Seton-Watson să trateze cu același simț de dreptate și cu același curaj problema Transilvaniei, respingând cu vehemență hotărârile de la Viena din 1940 și susținând în mod consecvent dreptul României asupra Transilvaniei.

La 31 decembrie 1942 – trecuseră mai bine de doi ani de la dezmembrarea României care, ulterior, a fost nevoită să intre în război alături de Germania –, Seton-Watson a ținut la Oxford o conferință, pe care a tipărit-o în anul următor, dezvoltând-o sub titlul *Transylvania – a Key-Problem (Transylvania – o problemă fundamentală)*. Era pentru prima oară când aborda în mod special numai problema Transilvaniei, privită până atunci în contextul naționalităților aflate sub stăpânirea austro-ungară și al istoriei românilor.

La început, el face un rezumat succint al istoriei Transilvaniei și al relațiilor dintre români și maghiari – referindu-se la teoriile imigraționiste maghiare –, arătând cum această provincie românească a trecut dintr-o stăpânire într-alta și cum au luptat românii pentru libertăți sociale, naționale și religioase, scoțând în evidență faptul că „ei au rezistat cu dârzenie tuturor condițiilor defavorabile și au dovedit o uimitoare virilitate și tenacitate a sentimentului național, care nu a avut egal în Europa”¹. Istoricul descrie în continuare situația românilor ardeleni în sistemul de stat austro-ungar și împrejurările istorice în care s-a finalizat unitatea național-statală. El examinează apoi „istoria agitată a României” în anii premergători celui de-al doilea război mondial, realizând o critică serioasă asupra modului în care a fost efectuată administrația română în Transilvania înainte de Arbitrajul de la Viena (ilustra faptul că Maniu a ordonat o anchetă în chestiunile minoritare, însă întoarcerea regelui Carol, în 1930, și marea depresiunea economică i-au împiedicat pe național-țărăniști să-și pună în practică ideile), pentru ca la sfârșit să discute „influențele problemei asupra viitoarei reglementări, ca și atitudinea pe care Națiunile Aliate, și în special Marea Britanie, era de așteptat să o adopte față de această chestiune foarte spinoasă”².

Faptul că, în toată perioada interbelică, politica externă a României a fost una națională era reliefat de istoricul englez. Vorbind despre domnia lui Carol, Seton afirma că a dovedit multă dibăcie și calități reale de conducere, dar s-a înconjurat de oameni servili, care își exercitau atribuțiile după cum le cerea el, deși a ales și oameni de calitate: Tătărescu, Călinescu și Gafencu. Trecând în revistă întreaga politică externă a României dintre 1930 – 6 sept. 1940, istoricul arăta că, deși a comis grava eroare de a demite pe Titulescu, care a avut ambiția înțeleaptă de a ajunge la o înțelegere cu Moscova, Carol și diferiții săi sfetnici de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine au continuat politica fidelă față de Societatea Națiunilor, față de aliații apuseni și față de Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, chiar atunci când nu se putea spune același lucru despre aliații săi, mari sau mici. El a fost dispus să dea garanțiile necesare ca teme al „securității”, atunci când puterile apusene nu au fost dispuse să o facă. El a fost gata să se alătore Poloniei, atunci când Pilsudski a insistat pe lângă Franța, ca aceasta să întărească demilitarizarea Rinului (1934), dar a refuzat, spre deosebire de Polonia, să treacă în cealaltă extremitate, prin încheierea unui tratat

¹ Seton-Watson 1943, p. 4.

² Seton-Watson 1943, p. 7.

cu Germania (1934). El a acceptat planul lui Barthou pentru un pact răsăritean¹, sabotat de Germania. El a adoptat sancțiunile în aventura etiopiană a Italiei (1935-1936), în timp ce Ungaria a votat contra acestora. Atitudinea sa față de Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică a fost pe deplin loială, cu totul deosebită de cea a lui Stojadinović și a prințului Paul, care s-au înțeles cu Bulgaria și Italia în 1937, fără a-și îndeplini obligația de a notifica aliaților aceste înțelegeri. El a înțeles pe deplin consecințele politicii austriece a lui Hitler, și aceasta într-un timp când oamenii de stat britanici erau cuprinși de orbire. În timpul crizei cehe, a fost pentru o acțiune comună din partea Micii Înțelegeri, dar a întâmpinat refuzul lui Stojadinović². El a încercat să-l împiedice pe ministrul de externe al Poloniei, colonelul Beck, de a lovi Cehia cu pumnul pe la spate în chestiunea Teschen, și a declinat în mod hotărât oferta lui, privitoare la o parte din Rutenia. Când Hitler a izbutit să ocupe Boemia și să creeze un stat slovac fantomă, nu a fost vina lui Carol, dacă Polonia, orbită, a refuzat din nou de a coopera în această chestiune vitală pentru ea³. Chiar și după cucerirea Poloniei, pactul germano-sovietic și ocuparea Poloniei răsăritene de către ruși, el tot nu s-a clintit, și și-a îndeplinit datoriile față de aliatul polonez⁴. În 1939, ministrul de externe

¹ În vederea menținerii păcii stabilite prin tratatele de la Versailles, Louis Barthou, ministrul de externe francez, adept al încheierii unui sistem de aranjamente pe continentul european, ce să garanteze fiecărui stat securitatea și integritatea sa, a propus încheierea unui Locarno Oriental (la Conferința de la Locarno din octombrie 1925 se semnase „pactul de garanții Renan” între Germania, Belgia, Franța, Marea Britanie și Italia, ce garanta frontierele Belgiei și Franței cu Germania și zona demilitarizată a Rinului), în care urmau să intre Germania, U.R.S.S., Cehoslovacia, Polonia și Țările Baltice; ca urmare, a eforturilor lui Titulescu, România a fost inclusă și ea. Asasinarea lui Barthou (1934) a determinat abandonarea planului, în 1935 fiind semnate pactele de neagresiune dintre Franța, Cehoslovacia și U.R.S.S.

² După asasinarea regelui Alexandru în 1934 la Marsilia, întrucât moștenitorul tronului, Petru, era minor, vărul său, prințul Paul a devenit regent. În a doua jumătate a deceniului 1930, viața politică a fost dominată de Milan Stojadinović, devenit prim-ministru în 1935. Cei doi au orientat Iugoslavia spre Puterile Axei, semnând, chiar, tratate cu Bulgaria și Italia în 1937. În preajma dictatului de la München, Stojadinović, pentru a obține bunăvoința Germaniei, a asigurat Italia și Germania că, dacă Ungaria ataca Cehoslovacia abia după atacul Germaniei, Iugoslavia (ce era obligată să sprijine celelalte state ale Micii Înțelegeri, România și Cehoslovacia, doar în cazul unui atac al Ungariei) nu va reacționa împotriva Ungariei. Drept urmare, Hitler a sfătuit Ungaria să nu întreprindă nici o acțiune militară împotriva Cehoslovaciei până la dictatul de la München. La propunerea guvernului român, de a face împreună demersuri pe lângă cele patru mari puteri, Iugoslavia a refuzat, arătând că Germania ar putea fi deranjată de această acțiune. Cf. Vanku 1979, p. 245.

³ În contextul crizei sudete, la 1 octombrie 1938, guvernul polonez adresa Cehoslovaciei un ultimatum privind cedarea districtelor Teschen și Frisztodt, amenințând cu o acțiune comună polono-ungară. Cehoslovacia, supusă unei presiuni concentrice, a cedat. Polonia a invitat România, în octombrie 1938, să ocupe Rutenia subcarpatică, pentru a recupera românii care mai locuiau în această regiune, însă guvernul român a refuzat să lovească în integritatea teritorială a unui stat aliat, neacceptând nici solicitarea guvernului autonom al Ucrainei Subcarpatice ca România să ia sub protecția sa acest teritoriu. În martie 1939, cu prilejul dezmembrării Cehoslovaciei, Polonia va acorda garanții acțiunii Ungariei în Rusia subcarpatică. De asemenea, conjunctura internațională de la sfârșitul anului 1938 și începutul anului 1939, a determinat reanalizarea de către București și Varșovia a tratatului de alianță bilateral româno-polon (încheiat în 1921 și înlocuit, în 1926, cu unul cu garanții generale); mai precis, singura chestiune neclară era dacă valoarea *erga omnes* exista ca atare, Polonia limitând, însă, aplicarea ei doar la situațiile ivite la frontierele vestice ale celor două state. Dascălu 1991, pp. 68-75.

⁴ În urma acțiunilor agresive ale Reich-ului nazist și ale U.R.S.S. împotriva Poloniei, România a îngăduit tranzitul de material de război pe teritoriul său spre Polonia și evacuarea tezaurului polonez prin

Gafencu declara că „frontierele existente ale României sunt esențiale pentru spațiul vital al poporului român”; la începutul anului 1940, însuși regele declara că aceste frontiere „sunt pe veșnicie românești”. El se afla într-o situație imposibilă: „știa că garanția britanică nu era valabilă împotriva Rusiei și, în orice caz, era făcută inutilizabilă prin așezarea geografică. De aceea, Carol nu a pretins ca garanția să fie îndeplinită, ci a abandonat Basarabia fără împotrivire”¹.

Anexarea de către Ungaria a nord-estului Transilvaniei prin Arbitrajul de la Viena, autorul o considera ca fiind „una dintr-o serie de linii trase de Axă cu scopul hotărât de a învenina și mai mult certurile și de a face ca cele două părți să fie veșnic la cuțite. În acest caz nu a existat nici cea mai mică îndoială din ambele părți, că o astfel de linie nu poate fi decât impusă și menținută prin forță”. Motivarea frontierei etnografice a fost numai o vorbărie, fiindcă „prin această tranzacție Ungaria a obținut înapoi mai mulți români decât maghiari”². Seton încheia prin a recunoaște drepturilor românilor asupra Transilvaniei.

Seton nu-l considera pe Antonescu drept germanofil, declarând că întreaga sa orientare era spre Antantă. Istoricul arăta însă că mareșalul român nu era un politician, ci se ghida în acțiunile sale după considerente strategice. Drept urmare, după căderea Franței, el a considerat că partida era pierdută și că el, nu regele Carol, era cel mai potrivit pentru a face un aranjament cu Hitler, căzând în capcana acestuia. După cei trei mii de instructori germani pentru armată, în România s-au revărsat 300.000 de soldați germani. România, în planurile lui Hitler, a constituit o primă bază pentru operațiuni balcanice; doar după supunerea Greciei și a Iugoslaviei trebuia declanșat atacul împotriva URSS-ului. Eroica rezistență a acestora a deranjat orarul nazist. Antonescu a făcut – afirma Seton – în privința duratei războiului contra Rusiei, aceeași eroare de calcul, ca și Statul Major German, care a apreciat că sunt necesare 6-8 săptămâni pentru distrugerea acesteia. S-a lăsat antrenat în războiul împotriva URSS-ului, dând multe bătălii eroice, dar care au avut drept rezultat distrugerea armatei și a națiunii române. În spatele acestui coșmar, stătea realitatea că România a avut pierderi de zece ori mai mari ca ale Ungariei și Bulgariei, care-și făceau calculul că, la sfârșitul războiului, vor fi singurele în sud-estul Europei cu armate intacte și vor putea dicta o pace balcanică, întrucât Marilor Puteri vor fi prea indiferente și epuizate pentru a mai interveni³.

Ajungând, astfel, la problema Basarabiei, Seton afirma că aceasta se împletea în mod inextricabil cu cea a Transilvaniei. Realizând un scurt istoric al primei provincii de la 1812 și până la unirea sa cu regatul României, profesorul englez declara că nu-și putea explica de ce rușii acordau o valoare atât de mare Basarabiei, care nu prezenta o importanță strategică și nu era un teritoriu slav. Mai mult, evenimentele din 1941 au dezmințit complet teoria valorii sale strategice, întrucât rușii n-au putut-o păstra. Vorbind despre planurile Germaniei, care antrenase România dincolo de Nistru tocmai pentru a face de netrecut prăpastia dintre București și Moscova, Seton arăta că

Constanța, a deschis granița pentru refugiații civili și militari polonezi, pentru autoritățile guvernamentale și militare (președintele, guvernul, comandantul-șef).

¹ Seton-Watson 1943, pp. 11-13.

² Seton-Watson 1943, pp. 13-14.

³ Seton-Watson 1943, pp. 15-16.

era ușor de afirmat că românii ar fi trebuit să se oprească la Nistru, dar nu trebuia uitat faptul că evenimentele tragice din 1940 „i-au făcut să-și piardă echilibrul“. Profesorul englez își exprima speranța că rușii vor dovedi o dibăcie politică mai mare decât țării, a căror „lăcomie anexionistă i-a îndepărtat pe români de dânsii“, mai ales că o completă anexare a Basarabiei era contrară principiilor Chartei Atlanticului¹ și argumentul că URSS era legată de aceasta doar în ce privește frontierele din 1941 nu rezista. Condițiile unui compromis existau, considera istoricul: dacă rușii și aliații săi declarau intenția de a restitui Transilvania de Nord României, acesteia i se putea cere, în mod rezonabil, să renunțe la județele neromânești situate imediat la nord de Delta Dunării și o delimitare satisfăcătoare de-a lungul frontierelor, atât la răsărit cât și la apus, putea fi obținută pe baza transferului de populație. Mai mult – continua Seton –: 1) în septembrie 1940, Lord Halifax, ministrul de externe britanic, a refuzat în mod oficial, în Camera Comunelor, recunoașterea de către Anglia a Arbitrajului de la Viena; ar fi, deci ușor, pentru Națiunile Aliate să-l repudieze în mod formal, tot așa cum Anglia a repudiat în 1942 ultimele vestigii de la München; 2) când Anglia a declarat război României la 5 decembrie 1941, aceasta s-a datorat războiului declanșat de ultima împotriva aliatului Marii Britanii; trebuia, însă, subliniat că Rusia nu era, încă, aliatul Angliei, când Germania a târât România în războiul împotriva Rusiei și că Rusia a fost aliatul Germaniei, în atacul acesteia asupra Poloniei².

În final, Seton critica faptul că, de doi ani, diplomația britanică s-a învâluit în tăcere față de România, deși era de înțeles că se dorea evitarea unui punct de conflict cu URSS. Această atitudine a Marii Britanii a accentuat perplexitatea românilor, care se aflau între ciocan și nicovală, și i-a determinat să lupte până la ultima suflare. O declarație publică a oficialităților britanice, prin care să-și reafirme interesul pentru independența României și refuzul de a recunoaște Arbitrajul de la Viena, dar și necesitatea revizuirii frontierei României cu Ungaria și URSS, pe baza schimbului de populație, ar fi determinat România, în opinia sa, să pună capăt pierderilor sale, înainte de a fi prea târziu. De asemenea, o atare declarație ar fi fost consecventă cu atitudinea engleză originală în ceea ce privește garanția, care nu a fost aplicabilă niciodată împotriva URSS și ar fi permis acesteia să salvgardeze drepturile populațiilor slave, fără a disprețui pe cele ale românilor³.

Exprimându-și opinia asupra modului în care trebuia reglementată pacea postbelică, Seton arăta că, restaurarea țărilor din Europa Centrală și de Sud-Est ca membre ale Confederației Europene ar fi înzestrat URSS cu un grup de state tampon între ea și Germania. În practică, aceasta ar fi însemnat constituirea unei Confederații a celor 8 state existente în zonă, sau, dacă nu era posibil, măcar a două Confederații, una nordică (ce ar fi cuprins Polonia și Cehoslovacia și, prin extindere, și Austria și

¹ În 9-12 august 1941 avea loc în largul Terra Novei întâlnirea din Atlantic între Churchill și Roosevelt; principiile proclamate în materie de relații internaționale, cuprinse în Charta Atlanticului, stipulau că nici un semnatar nu va căuta să își extindă teritoriul, nici o modificare de frontieră nu va fi făcută fără acordul celor interesați, fiecare popor își va alege forma de guvernământ, va avea acces la materiile prime și va trebui să colaboreze la progresul economic și social reciproc, libertatea mărilor va fi garantată, se va proceda la o reducere generală a armamentului. *Istoria secolului XX*, vol. I, 1998, p. 449.

² Seton-Watson 1943, pp. 16-18.

³ Seton-Watson 1943, pp. 18-19.

Ungaria) și una sudică (toate statele balcanice), legate printr-o structură supra-statală, pentru care nu exista încă un precedent. Evident, forma exactă pe care trebuia să o ia această formațiune statală depindea de caracterul organismului internațional ce va funcționa după război, fie ca înlocuitor sau o continuare a Ligii Națiunilor, fie ca o prelungire necesară a Alianței Națiunilor¹. Istoricul declara că principalul obstacol în realizarea acestui plan, era reprezentat de împotrivirea Ungariei, care, la sfârșitul războiului, va fi singura țară mică din zonă cu armata intactă; ea urmărea instaurarea dominației asupra bazinului Dunării și prevenirea cu orice preț a reconstituirii Cehoslovaciei, Iugoslaviei, României. Orice încurajare a Ungariei de către Aliați ar fi făcut jocul reacțiunii în Europa Centrală și ar fi fost resimțită direct de către URSS. Regimul aflat la putere în Ungaria putea fi susținut numai de către cei care doreau sfărâmarea alianței anglo-sovietice și clădirea unui centru al reacțiunii contra Rusiei pe Dunărea Mijlocie². Aceleași opinii le exprima profesorul englez și într-un articol publicat în „The Manchester Guardian“ (la 7 februarie 1944), intitulat *The three satellites. Rumania: The Verge of Disaster*. După ce arăta faptul că între cei trei sateliți (Bulgaria, Ungaria și România) nu exista o reală unitate în politică sau acțiune, Ungaria și România fiind divizate de disputa transilvăneană și doar presiunea germană le împiedica să se arunce „una la gâtul alteia“, iar Bulgaria și Ungaria nu mai erau legate prin ideea panturanică din primul război, bulgarii considerându-se slavi, mai degrabă decât turanici și se orientau spre Rusia, Seton critica încăpățânarea lui Antonescu, pe care-l considera cea mai dezastruoasă figură din întreaga istorie a României, de a rămâne alături de Germania, reliefând pericolul reprezentat de faptul că România și-a decimat armata în războiul contra URSS-ului, în timp ce Ungaria va fi cu armata intactă la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale³.

Conferința ținută de Seton la Oxford va fi amplu comentată de Radio Londra⁴. De asemenea, studiul lui R.W. Seton-Watson despre Transilvania a fost combătut de istoricul ungar Zsombor Szász, într-un articol apărut în numărul de Crăciun (1943) al „Nouvelle Revue de Hongrie“, intitulat *Le problème transylvain*. Autorul afirma că dacă apartenența Transilvaniei la Ungaria a devenit o problemă cu impact asupra relațiilor internaționale, se datora faptului că această provincie a fost atribuită de Conferința de Pace (1919-1920) României, ale cărei drepturi asupra Transilvaniei erau negate, și care nu a fost deloc capabilă să o administreze conform nevoilor sale și a nivelului de civilizație atins de această provincie⁵.

¹ Aceleași idei privind viitoarea organizare postbelică a lumii erau exprimate de Seton și într-un memorandum înaintat Foreign Office-ului spre aprobare, în vederea discutării lui la o întrunire a unor istorici, economiști etc. din Europa răsăriteană, ce urmau să discute problemele la acea dată și viitoare ale țărânimii din Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Bulgaria, România și Ungaria. RYCHLIK, MARZIK, BIELIK, 1995, pp. 624-630. Foreign Office-ul a aprobat întrunirea, dar a permis doar discutarea problemelor economice și sociale, interzicând orice discuție a problemelor politice din țările menționate, ceea ce Seton considera drept absurd, întrucât problema țărănească era una la fel de mult politică cât și socială. Seton-Watson, H. și CHR., 1981, p. 430.

² Seton-Watson 1943, pp. 19-20.

³ A.M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 39, f. 93.

⁴ A.M.Ap.N, fond 5417, dosar 6, 1943-1944, poziția 1170, f. 452.

⁵ „Revue de Transylvanie“, tome X, no. 1-2, ianuarie-iunie 1944, Sibiu, p. 46.

În 3 decembrie 1943, Pamfil Șeicaru publica un articol în „Curentul“, în care vorbea de absența totală a unui ajutor direct și efectiv, din partea Angliei, în momentul când asupra României s-au abătut tristele evenimente din 1940 și față de pericolul permanent pe care l-a reprezentat statul rus pentru România. La 5 decembrie, Steed, într-o emisiune la BBC, după ce recunoștea acapararea pe nedrept, în 1940, de către URSS, a Basarabiei și Bucovinei, afirma: „Șeicaru mă întrebă care sunt garanțiile efective pe care Anglia le poate acorda micilor națiuni, vecine Rusiei. Eu răspund: statele vecine Rusiei, care luptă împotriva acesteia nu pot primi nici o garanție. Singura condiție pentru salvarea acestor țări, o reprezintă capitularea“. În continuare, Steed afirma că România a dus în permanență o politică dușmănoasă față de URSS, fapt ilustrat și de demiterea lui Titulescu, în momentul în care acesta a încercat încheierea unui tratat cu țara vecină, și făcea un adevărat proces al politicii externe a României. Șeicaru a apelat, atunci, la studiul lui Seton, pentru a demonstra că România a fost fidelă aliaților săi până în 1940, când, lăsată să se descurce prin propriile forțe, izolată, temându-se de amenințarea sovietică, nu a avut altă cale decât de a accepta ajutorul oferit de Germania¹.

În martie 1944, referindu-se la nedreptul Arbitraj de la Viena și tratând probleme privind independența și integritatea teritorială a României, o emisiune a postului de radio New York, făcea câteva comentarii pe marginea unor afirmații ale lui Seton. Radio New York remarcă indignarea profesorului îndreptată împotriva atitudinii trădătoare de țară, pe care o adoptaseră în Germania, Horia Sima și tovarășii săi față de dezmembrarea teritorială a României prin hotărârile de la Viena. Conducătorul gardist făcea declarații de totală și necondiționată adevăzare față de Reich, indiferent de atitudinea sa față de poporul român. „Teribilii naționaliști ai Gărzii de Fier acceptă bucuros mutilarea teritoriilor naționale sub stăpânire străină“ – scria Seton și reproducea comentatorul din New York. „Mizerabilul Horia Sima a spus: «Noi nu suntem interesați de unitatea geografică, ci de unitatea spirituală, alături de marele Reich»“. Cu alte cuvinte, continua Seton, „Germania poate să ciopârțească Transilvania, să o dea ungarilor, nu are nici o importanță. Ceea ce interesează pe aceștia este unitatea «spirituală», supusă marelui Reich“².

Prin întoarcerea armelor împotriva Germaniei, la 23 august 1944, România a rupt legăturile care îi fuseseră impuse în cadrul blocului politico-militar dominat de cel deal treilea Reich. Desprinderea de Germania a fost, însă, urmată imediat de începutul satelizării României, de această dată în orbita Kremlinului.

Jalonată de uriașe eforturi umane și materiale, de eroismul cu care au luptat cei peste 500.000 de soldați români alături de forțele sovietice, pentru eliberarea propriei țări și a popoarelor vecine (ungar, cehoslovac și austriac) de sub dominația nazistă, voința de reîntregire națională a poporului român avea să-și găsească o dreaptă concretizare în lichidarea consecințelor nefaste ale Arbitrajului de la 30 august 1940.

Convenția de armistițiu dintre România și Națiunile Unite, semnată la Moscova în noaptea de 12/13 septembrie 1944, când România era deja angajată cu întreg potențialul uman și economic în lupta împotriva Germaniei, deși prevedea

¹ A.N.I.C., fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa externă, dosar 1336, f. 12-14.

² A.N.I.C., fond Ministerul Propagandei Naționale. Propaganda Națională, Studii, dosar 232, f.7.

recunoașterea anexiunilor sovietice din iunie 1940, preciza, în mod explicit, nulitatea Arbitrajului de la Viena și restituirea către România a Transilvaniei sau a celei mai mari părți a ei.

Drepturile legitime pe care poporul român le avea asupra Transilvaniei aveau să fie recunoscute de către Conferința de Pace de la Paris (1946-1947), articolul 2 al Tratatului de Pace dintre România și Puterile Aliate și Asociate prevăzând: „hotărârile ședinței de la Viena din 30 august 1940 sunt declarate nule și neavenite. Frontiera dintre România și Ungaria este restabilită prin articolul de față astfel cum exista la 1 ianuarie 1938”¹.

Seton-Watson a condamnat Al Doilea Arbitraj de la Viena, din 30 august 1940 și a dezvăluit opiniei publice din Anglia scopurile urmărite de Hitler prin partajarea Transilvaniei, ilustrând faptul că frontiera cu Ungaria, ce a fost impusă României, nu a fost adoptată pe motive naționale și etnografice, mai bine de jumătate din populația din teritoriul cedat reprezentând-o românii. Istoricul englez afirma la scurt timp după Arbitrajul de la Viena că singura certitudine a acestuia o constituia faptul că era prea ridicol pentru a fi permanent.

Participarea României la război împotriva Națiunilor Unite nu l-a oprit pe Seton-Watson să trateze cu același simț de dreptate și cu același curaj problema Transilvaniei, prin consistentul său studiu, *Transylvania – a Key Problem*, Oxford, 1943, respingând din nou, cu vehemență hotărârile de la Viena din 1940 și susținând drepturile României asupra Transilvaniei.

În anii celui de-al doilea război mondial, Seton, deși a devenit din nou pentru scurt timp membru al unei organizații oficiale din cadrul Foreign Office-ului, a avut o influență considerabil mai mică asupra opiniei publice occidentale, în comparație cu primul război, și nu a putut influența nici oficialitățile britanice, într-un sens sau altul, privind viitoarea reglementare postbelică, situație datorată mai multor factori: controlul mult mai mare exercitat de aparatul de stat asupra vieții cetățenilor, ca urmare a durtății și amploarei celui de-al doilea război mondial, deciziile fiind luate la un nivel foarte înalt, la care Seton nu avea acces; nu a putut reînvia influentul periodic „The New Europe” din timpul primului război mondial, interzicându-i-se, chiar, să publice în presă și, nu în ultimul rând, rolul Marii Britanii în politica internațională a fost redus, în comparație cu primul război mondial.

Deși previziunile sale, făcute în studiul despre Transilvania din 1943, s-au îndeplinit în parte, Conferința de Pace de la Paris anulând Arbitrajul de la Viena, speranțele istoricului englez într-o organizare democratică a lumii postbelice nu s-au concretizat.

¹ Dobrinescu 1988, p. 247.

BIBLIOGRAFIE/BIBLIOGRAPHY

A.N.I.C. – Arhivele Naționale Istorice Centrale

A.M.A.E. – Arhivele Ministerului Afacerilor Externe

A.M.Ap.N. – Arhivele Ministerului Apărării Naționale

- Bodea, Seton-Watson 1988
Dascălu 1991
Dobrinescu 1988
Gilbert, Gott 1966
Grad 1998
Istoria secolului XX
Quinlan 1995
Retegan 1986
Rychlik, Marzik, Bielik, 1995
Seton-Watson 1943
Seton-Watson, H. și Chr., 1981
Simion 1996
Vanku 1979
- C. Bodea, H. Seton-Watson, R.W. Seton-Watson și români 1906-1920, vol. II, București, 1988.
N. Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, București, Editura Academiei Române, 1991.
V. F. Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii 1945-1947*, București, 1988.
M. Gilbert, R. Gott, *Conciliatorii*, București, 1966.
C. Grad, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Iași, Institutul European, 1998.
Istoria secolului XX (sub redacția lui Pierre Milza, Serge Berstein), vol. I, București, Editura All, 1998.
P. D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995.
M. Retegan, *Războiul undelor. Aspecte ale radiopropagandei britanice în România (1944)*, în „Revista Arhivelor“, an LXIII – vol. XLVIII, nr. 2/1986, p. 168-180.
J. Rychlik, Th. D. Marzik, M. Bielik, *R. W. Seton-Watson and His Relations with Czechs and Slovaks. Documents 1906-1951*, vol. I, Prague, 1995.
R. W. Seton-Watson, *Transilvania, o problemă fundamentală*, Oxford, 1943.
H. și Chr. Seton-Watson, *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary*, Methuen-London, 1981.
A. Simion, *Dictatul de la Viena*, București, 1996.
M. Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei (1920-1938)*, București, 1979.